

OPEN THEATER

'The most basic mechanism of acquiring new information that leads to cognitive restructuring is to discover in a conversational process that the interpretation that someone else puts on a concept is different from one's own.' - Schein

Een werkelijkheidsconstructie

Mijn vriend rijdt al een aantal jaar op een airwheel. Dat is één wiel met twee klepjes waarop je kan staan. Als je naar voren leunt, ga je vooruit en als je achterover leunt, rem je. Vaak geniet ik door achter hem te fietsen, omdat mij dat al de omkijkende blikken oplevert. Vanuit een raam denk ik voor een seconde iets goddelijks voorbij te zien vliegen. Maar wat moeten wij hier als samenleving mee? Is het veilig? Is het een voetganger, een fietser of motorvoertuig? Voorrang of geen voorrang? Omdat onze regelgeving hier niet mee om kan gaan, verbieden we het maar. Het is daarom 'alleen te gebruiken in de eigen achtertuin.'

Onze maatschappij verandert in zo'n rap tempo dat de buitengewone actie om met een dopje in je oor de pinpas langs de kassa te laten glijden, zonder ook maar gezien te hebben wie jou deze service verleent, iets is waar ik niet meer van opkijk. En om een extremer voorbeeld aan te halen; de mogelijkheid om computers effectiever en slimmer te laten zijn dan mijzelf, benauwt mij in hoe het de perceptie op de waarden van mijn leven verandert. Wellicht ben ik die computer zelf. Met een gehoorapparaat heb ik een eerste stap gezet in het robotiseren van mezelf en ondertussen vindt iedereen deze gedachte aanstellerig, want niks zo gewoon als een gehoorapparaat. Soms kunnen we als maatschappij de ontwikkelingen niet meer bijbenen. Zoals een airwheel die we niet kunnen terug vinden in onze wetten en waardoor we dus niet weten hoe onszelf moreel hiertoe te verhouden.

In 2015 begon ik het werk van de cultuursocioloog Pascal Gielen te lezen. In zijn werk haalt hij de communicatiewetenschapper Paul Watzlawick aan. Deze toont aan dat een individu leert door de aaneenschakeling van ontmoetingen en samenwerkingen. Een maatschappij is niet een objectieve werkelijkheid, maar een optelsom van duizenden subjectieve werkelijkheden van individuen. Om de wereld om ons heen te begrijpen, construeert elk individu deze werkelijkheid vanaf zijn geboorte in zijn dagelijkse gedrag. Deze gevormde werkelijkheid ervaar je als 'waarheid' zodra voldoende mensen in de directe omgeving overtuigd zijn dat dit beeld de 'waarheid' weergeeft. Een dergelijke gedeelde werkelijkheidsconstructie geeft het idee dat de wereld ook daadwerkelijk zo is en dat daarmee dus definitieve zekerheid is bereikt. Dat iemand met een andere perceptie jouw waarheid onderuit zou kunnen halen, kan tot extreme onzekerheid leiden die tot woede over kan gaan. Een terroristische daad is hiervan een absurde uitvergroting. In andere woorden; interactie vormt onze perceptie op onze samenleving maar stuurt ons ook richting de mensen die onze eigen perceptie delen.

Als onze maatschappij bestaat uit miljoenen individuen die allemaal anders naar de werkelijkheid kijken, dan is de wet en daarmee de overheid (zeker nu religie in Nederland geen belangrijke gids meer is) een belangrijk kompas. Dankzij de wet kunnen we zeggen wat wel en wat niet mag. Maar ik ervaar het als vervreemdend als een overheid de taak overneemt van de vorming van mijn normen en waarden. Ik wil niet dat zij voor mij beslissen dat het gezin de hoeksteen van mijn samenleving is. Een voltooid leven is ook niet vast te leggen in cijfers. En als ik het dan ergens niet mee eens ben, wil ik niet in een verdomhoekje op het Malieveld protesteren en het gevoel hebben dat mijn stem er niet toe doet.

Helaas merk ik dat ik vaak achteroverleun en bij het minste of geringste mijn vinger naar de overheid wijs. Zij zullen er wetgeving voor maken en mij dus sturen. Het lijkt een open deur maar soms vergeten we dat naast regels, die ontmoeting, waar Watzlawick over sprak, even belangrijk of zelfs belangrijker is om onze normen en waarden te vormen.

De rol van kunst

De kunst werd gedurende de economische crisis vaak disfunctionaliteit verweten. Waarom zouden wij geld investeren in iets dat niet daadwerkelijk weer geld oplevert. Stel dat kunst geluk oplevert, wat is dan geluk? Kunnen we dat in cijfers omzetten, in Bruto Nationaal Geluk? En

levert geluk dan weer geld op? Met deze vragen plaatsen mensen onbewust de economie op nummer 1. Als die maar draait, blijft onze samenleving ook draaien. Maar een economisch land zonder schoonheid, ontmoeting of reflectie is een uiterst akelige en schrale vlakte. Dat wat de kunst soms wordt verweten is juist zijn kracht. Het is een ruimte die buiten de economische kaders valt. Kunst kan een tegenhanger zijn in een wereld die zoveel om werk, geld en functionaliteit draait. Maar wat is daarbinnen dan de precieze rol van die kunst? Dit is een van de belangrijkste vragen die ik mij als kunstenaar stel.

De sociale rollercoaster

Ik heb de ander nodig. Om te lachen, om te bouwen, om te vragen en te reageren, om voort te planten, van mening te veranderen en te leunen. Maar wie is die ander? Meestal is dat mijn geliefde, een vriend of collega. De mensen die ik vaak door en door ken, waar ik mij vertrouwd bij voel. Maar die onbekende ander die staat ver weg. Die onbekende ander vind ik vaak eng. Er is geen grotere drempel dan die voor de voeten van een onbekende. Die onbekende vraag je niet zomaar op straat om zijn mening over de kleren die je draagt of over de gemaakte keuzes in je leven. Ik noem die drempel de sociale rollercoaster. Met elke vezel in mijn lijf verzet ik mij, onnatuurlijk word ik in een karretje omhoog gesleept, ik kijk op tegen het hoogste punt, daar waar de ontmoeting met de ander plaats vindt. Maar op het moment dat het gebeurt, voel ik adrenaline en spanning. Ik schiet in onbekende vaart naar beneden, een wervelstorm aan gevoelens, niet duidelijk of ze aangenaam of beklemmend zijn. Maar eenmaal beneden na de draaierigheid voel ik me voldaan. De ontmoeting met die onbekende ander herstructureert mijn hele sensatiepalet. Vanbinnen juich ik als een marathonloper die over de finish der empathie loopt.

Om terug te komen op de gedachte van Watzlawick, ben ik van mening dat we geneigd zijn om, waarschijnlijk uit angst voor het onbekende, onze subjectieve werkelijkheid voornamelijk te vormen met onze naasten. Met diegenen die onze werkelijkheidsconstructie bij voorbaat al beamen. Daarmee worden onze werkelijkheidsconstructies ondoordringbare kogelvrije vesten.

De onbekende ander

Enkele jaren terug las ik het artikel *The natural vs. the human sciences*. Hierin stelt de filosoof Rönald D. Ingthorsson dat de mens als biologisch wezen wordt geboren, maar daarna wordt gevormd door sociale invloeden. Daardoor wordt de mens een sociaal bouwwerk. Deze gedachte kreeg voor mij een extra dimensie na het lezen van het boek *De stad der blinden* van Jose Saramago. Hierin verliest een gehele stad zijn zicht. Nauwkeurig wordt omschreven hoe een samenleving het dunne laagje fatsoen verliest op het moment dat er geen oog meer is voor de ander. Dat we elkaar en elkaars leven kunnen 'zien' en 'inzien', is een belangrijk ingrediënt voor empathie. Die empathie vormt de kaders voor onze sociale omgang, wat naar mijn mening de basis is van een goede samenleving. We kunnen ons nooit neerleggen bij 'de aard van het beestje'. Ieder mens blijft zich ontwikkelen zolang hij of zij zich openstelt voor sociale invloeden, zolang hij ziet of wordt gezien.

In mijn werk besepte ik steeds meer dat naast de basisbehoeften er één aspect van groot belang is om te leven en dat is gehoord worden. Als je stem in een ravijn tegen de muren weerkaatst en terugkomt kan je hoogstens even verbaasd zijn, maar nooit ervaar je de sensatie die voortkomt uit een gemaakte grap waarover gelachen wordt. Deze ervaring werd voor mij concreet in een community art project in 2016, waarbij ik in de wijk Aldlan in Leeuwarden een theatraal-toeristische tour door de wijk maakte. Een jongen vertelde hoe zijn slaapkamer eruitzag en een professionele illustrator tekende die kamer aan de hand van zijn verhaal. In eerste instantie snapte de jongen de belangstelling voor zijn kamer niet. Uiteindelijk was hij verrast door de liefde en details waarmee zijn verhaal werd verwerkt. Hij voelde zich gehoord. Zijn verhaal is onthouden. Een simpele slaapkamer is kunst geworden. Hij doet er toe.

Stel dat je zijn verhaal in deze theatraal-toeristische tour als een ontmoeting kan zien, met een publiek. Kan een ontmoeting als deze een aanpassing in het bewustzijn veroorzaken? En is elke bewustwording een aanpassing in het sociale frame van een mens? Wellicht is dit het geval, maar zijn deze aanpassingen zo klein dat we ze niet kunnen waarnemen. Zoals wij ook de evolutie niet met het blote oog kunnen waarnemen, maar slechts kunnen deduceren door het

analyseren van miljoenen jaren geschiedenis. Maar stel dat deze aanpassingen dus daadwerkelijk een ontwikkeling in gang houden, dan is het belangrijk om elkaar open te stellen voor elkaars werkelijkheidsconstructies om deze te hervormen.

Nu kun je je afvragen waarom je je zou laten confronteren met de perceptie van een ander. Ik denk dat als de mens zich overgeeft aan zijn natuur, hij zich vanuit gemakzucht steeds meer zou terugtrekken in een veste waar mensen leven die zijn mening delen. En voor alle behoeftes kan er anoniem via internet worden besteld, geregeld, gewerkt en plezier worden ervaren. Zo ontstaan er onoverbrugbare kloven tussen groepen mensen. Piketty beschrijft in zijn boek *Capital in the Twenty-First Century* de financiële kloof die hierdoor ontstaat. Ik spreek hier echter over een sociale kloof. Wellicht leven we binnenkort niet meer in een samenleving maar in een 'apartleving'. En als je dat beeld in het extreme doorzet, dan is dat niet een maatschappij waarin ik wil leven. Dus moeten we kleine gaatjes slaan, die later grote poorten kunnen worden in de vesten van verschillende groeperingen. Dit lijkt me gezien onze huidige maatschappij geen onbelangrijk streven.

Tussen realiteit en autonome kunst

Er moet vorm worden gegeven aan de sociale ruimte in onze samenleving en kunst heeft daar een grote rol in. Kunst kan ruimte creëren voor sociale invloeden door ontmoetingen poëtisch te kaderen. Om het anders te zeggen; het geregisseerd samenbrengen van verschillende werkelijkheidsaanhangers en de botsingen daartussen, kunnen een nieuwe werkelijkheid vormen. Kunst kan vorm geven aan de sociale ruimte door de sociale rollercoaster toegankelijker te maken.

Voor mij zijn de gangbare afspraken binnen het theater dan niet meer afdoende. We zijn, meer dan we bewust zijn, gewend aan de klassieke theateropstelling. Foyer, jas ophangen, kaartje kopen, zaal inlopen, op een stoel zitten, licht gaat uit en je laten meeslepen. Daarmee wil ik niet zeggen dat dit geen belang heeft. Het poëtische verhaal in een klassiek kader is mede belangrijk in onze culturele beleving. Maar als kunst ook de rol heeft zich in een cultuur af te scheiden van een norm en daarmee nieuwe belevingen te creëren, dan wil ik verder kijken dan de klassieke beleving van kunst en heeft kunst voor mij de kracht om de sociale rollercoaster in gang te houden.

In 2016 volgde ik een masterclass over de principes van community art. Wat mij verraste was dat community art als een volledig andere kunststroom dan theater wordt gezien. In, wat hardcore community art werd genoemd, wordt gesproken over deelnemers als mede-eigenaar van een project. Hun inbreng is dus gelijk aan ofwel boven die van jou als kunstenaar te stellen. Daarmee heeft community art als doelstelling de deelnemers zelfbeschikking te geven. Terugkomend op de getekende slaapkamer van de jongen; dit kunstwerk leverde een boost voor het zelfvertrouwen van deze jongen op en heeft daarmee zijn doelstelling behaald. Maar wat is de waarde voor een derde persoon, het publiek, als er geen kwalitatief kader wordt gegeven dat je een nieuwe gedachte of beleving kan geven? Dit is voor mij een gemis aan de werkvorm van community art zoals deze aan mij werd voorgesteld. Mijn professionele en kritische kracht als kunstenaar wordt aan de kant gezet terwijl ik juist vind dat kunst kwalitatief, kritisch en schurend moet zijn.

Bij mij zingt dan de zin van de Belgische beeldend kunstenaar Thierry De Cordier in mijn achterhoofd "The social will be the death of you". Hij stelt hiermee dat je je te allen tijde moet afsluiten van sociale invloeden omdat het je pure kunstenaarschap in de weg zit. Maar het gevaar van deze opmerking vind ik dat het je zwart-wit laat kijken. In de beeldende kunst kan men spreken van pure autonome kunst. Maar is theater per definitie geen autonome kunst omdat het een live gebeurtenis is tussen een publiek en performers? Het waardevolle aspect aan community art is dat het er vanuit gaat dat je gelijk staat aan de ander. Deze opstelling is in een wederzijdse ontmoeting een waardevol en menselijke noodzaak. Elke botsing van mijn perceptie met die van een ander is een kunstwerk op zich. En door deze ontmoetingen als kunst te bekijken, zal het sociale nooit mijn autonomie als kunstenaar kapot kunnen maken.

Er zit een groot gebied tussen de sociale kunst zoals community art en de autonome kunst van Thierry De Cordier. Laten we die ruimte een open ruimte noemen. Ik denk dat Adelheid Roosen een belangrijk voorloper is van een theaterkunstenaar die paden heeft gelegd in deze open ruimte. Wat zij doet is naar mijn mening een rode loper uitrollen over hobbelige wegen en op plekken waar we anders nooit komen. Ze doet dit door een poëtisch kader te creëren waarbij de sociale rollercoaster gemakkelijker wordt. Ze verleidt je om de dialoog aan te gaan met dat wat je niet kent. En door middel van poëzie dwingt ze je om gericht naar een punt te kijken. Die ander blijkt net zo veel mens van vlees en bloed te zijn als ik.

Een andere kunstenaar met een enorm sociaal maatschappelijk karakter is Dries Verhoeven. In *Wanna play?* nodigt hij mannen die hij op Grindr vindt uit in een glazen box op een plein om met ze te daten. Door deze openbare performance schuurt hij dermate dat het een interactie uitlokt over hoe wij met intimiteit en de openbare ruimte omgaan. In *Guilty Landscapes* laat hij een publiek interacteren via een beeldscherm met een onbekend iemand op een ander continent. Of deze ander nu werkelijk daar is of een acteur die volgens regieaanwijzingen van Dries Verhoeven werkt, is voor mij minder van belang. In al deze voorbeelden wordt er met veel impact gesleuteld aan mijn bewustzijn.

Mijn werk valt in vele opzichten niet te vergelijken met het werk van Roosen of Verhoeven, maar wellicht zijn we wel ieder op zoek naar nieuwe vormen waarbij we niet meer vast te pinnen zijn op één plek in het spectrum tussen sociale en autonome kunst.

Mijn open ruimte

Als ik terugkom op de vraag wat het belang van kunst is, zou ik die beantwoorden met: de confrontatie van een persoon met een ander om zo ons sociale veste neer te halen en onze percepties aan te passen.

Een belangrijk aspect daarin is de vormgeving van de daadwerkelijke confrontatie. Zodra ik mij in een rode pluche zetel bevind en kijk naar een theatervoorstelling, heb ik nauwelijks door wie er naast me zit. Maar als ik geconfronteerd wordt met zijn visie, word ik werkelijk uit mijn veste gelokt. Als een storm die verscheurt, maar in de oog van die storm bestaat volledige windstilte en geluidloosheid. In deze stilte kijk je de ander in de ogen en zie je meer dan de vorm en kleur van zijn lijf.

Ieder mens is een kunstwerk, het is alleen een kwestie van hoe je er een licht opzet of een decor achter plaatst dat je gedetailleerd naar dat kunstwerk laat kijken.

Als we naar de schilderkunst kijken, zou je kunnen stellen dat elk kunstwerk vraagt om een bewuste keuze van een lijst of geen lijst. Deze keuze geeft het kunstwerk een bestaansrecht, het recht om bekeken te worden, waarbij het ene kunstwerk vraagt om een glinsterend goud framework en de ander om een strak zwart kader op een gigantisch witte muur. Stel dat je deze gedachte als metafoer doortrekt naar het theater waarbij een mens het kunstwerk is. Over het algemeen plaatsen wij een acteur in dat frame waarbij we hem of haar geregisseerd een gevoel laten overbrengen. Maar stel dat wij met dat frame bestaansrecht geven aan een niet geregisseerd individu uit het publiek. Een acteur kan een poëtisch kader geven dat je bijvoorbeeld naar dat individu laat kijken als arbeider en je op die manier confronteert met je vooroordelen over kleding als typering van een beroepsgroep.

Voor deze confrontatie is de publieksopstelling een belangrijke keuze, namelijk tegenover elkaar en niet in het donker. Dit is tegenwoordig niet per se een vernieuwende gedachte. Wat wellicht een spannendere opmerking is - omdat het tegen een heilig huisje schopt - is dat de acteur, het verhaal, de poëzie of schoonheid niet meer zijn dan middelen om het publiek open te stellen. De acteur is het frame en het daadwerkelijke kunstwerk is het publiek en de stamelende woorden die worden uitgesproken zeggen voor mij meer dan een perfect geschreven gedicht.

Een belangrijk onderdeel van mijn werk is dat ik het proces van het maken van een voorstelling zo veel mogelijk openbaar maak. Een oprechte ontmoeting is die waar geen voorbedachte, theatrale rade bestaat. De onbekende ander is namelijk niet te regisseren maar valt wel te leren kennen. Al in een vroeg stadium laat ik mij confronteren met een de onbekende ander middels Stormkamers. In deze Stormkamers breng ik verschillende individuen bijeen rondom een thema. Ik experimenteer met vormen om een dialoog te kaderen maar onderzoek ondertussen ook de

confrontatie van percepties, als theateraal antropologisch veldwerk. Ik zie deze confrontatie als kunst die ik alleen nog een plek moet geven op het doek.

Wellicht begeef ik mij in zo'n proces meer links op het spectrum van sociale en autonome kunst en beweeg mij gedurende het proces steeds meer naar rechts.

Wat ik belangrijk vind is dat we iemands werk niet op één vaste plek moeten willen vastpinnen. Hoe graag we ook hokjes willen gebruiken om de wereld om ons heen te begrijpen, het wordt pas interessant als we woorden zoeken voor dat wat niet in hokjes valt te plaatsen. Kunst is een fluïde expressievorm net als de mens, alleen wij moeten hem nog zo durven te bekijken.

Ik bekijk mijn kunst als een proces. Maar om een proces als kunst te zien moet je geloven in trial-and-error. Iets waar onze maatschappij in basis niet op gestoeld is. Veel draait om het kwalitatieve eindproduct: de oogverblindende verschijning op de rode loper en niet de okselhaarwaxende, wallenwegwerkende kunstenaar. Toch zie ik schoonheid in dat ontstaansproces. Daarin zit een werkelijkheid die even lelijk als mooi is. Zoals het onbewaakte moment van de hotdog etende voorbijganger waarbij een foto af zou doen aan het moment omdat hij ontroert als onderdeel van een langer verhaal. Net als een stotterend iemand die geen antwoord vindt op een vraag. Maar dan moeten we kunst wel dat langere verhaal bieden en als een proces gaan zien. Dit is niet iets wat alleen een kunstenaar kan doen. Hierin ligt ook een rol van het publiek, door de waarde te leren zien van een proces. Nu kunnen we niet eisen dat een publiek dat spontaan gaat doen. Het is een samenwerking tussen kunstenaars, fondsen, publiek en recensenten. Door te durven vallen en opstaan, creëren we een samenleving die ook het vallen als schoonheid ziet.

De dialoog die ik in Stormkamers opzoek met en tussen een publiek heeft ook in een uiteindelijke voorstelling, die wellicht te bekijken valt als een grote Stormkamer, een groot belang. We praten elke dag met verschillende mensen maar laten ons lastig beïnvloeden. Daar waar ik mij momenteel overheen buig is hoe je een dialoog tussen een publiek kadert zodat je ook nog een autonoom statement kunt maken. Want als er iets niet valt te regisseren dan is het wel de werkelijkheid. En dat spanningsveld is voor mij essentieel. Daarmee ligt mijn zoektocht in de ruimte tussen het sociale en het autonome om theater van betekenis te laten zijn. Een zoektocht naar procesmatig denken waarmee we kunst openstellen voor een publiek zonder autonomie te verliezen. Zolang we ons maar in die sociale rollercoaster durven te begeven, waarin iedereen even gelijk en onbeholpen is. Bang om te falen.

Hanna van Mourik Broekman, juni 2017